

Ahogy ők látták... Tanítványok Mindszenty Józsefről

*Mindszenty József portréja, 1927.
Serényi Árpád felvétele
(Deák Ferenc Megyei Könyvtár)*

Immár harminc éve annak, hogy Mindszenty József bíboros hercegprímás mozgalmas élete a bécsi emigrációban, 1975-ben bekövetkezett halálával lezárult.¹ Azonban bizvást állíthatjuk, hogy miután Máriazellben ideiglenesen elhantolt hamvai végső kívánságának megfelelően hazatértek, és az esztergomi bazilika prímási panteonjában méltó nyughelyükre kerülhettek, a nagyformátumú egyházi férfiú hitéleti és nemzetépítő munkássága, következetesen vállalt szigorú példájának utóélete, boldoggá avatásának folyamata a kiteljesedő kutatások nyomán gazdagodó irodalomban egyre inkább megfejthetővé válik a történészek és megismerhetővé a laikus hívek körében is. A küszöbön álló emlékév bizonyára újabb ösztönzést ad a Mindszenty életmű hiteles értelmezéséhez a történelmi szerepét, érdemeit elismerők és személyével kevésbé rokonszenvezők között egyaránt.

A szomszédos Zala és Vas megye határán az alig harminc kilométerre fekvő vasi kis település, Csehimindszent szülötte Mindszenty (Pehm) József pályája a pappá szentelést követő Sárvár közeli felsőpatyi állomáshely két éves káplánsága után huzamosan a zalai megyeszékhelyhez kötődött. 1917 február 1-től a Zalaegerszegi Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanára lett. Heti 16 hittanórát, 6 óra latin oktatást és egy osztályfőnökséget vállalt. Emellett szerkesztette a vármegyei hetilapot, 1918 karácsonyával megalapította a Zalamegyei Újság-ot, melynek szerkesztésében gimnáziumi tanítványai is részt vehettek.

Pehm Józsefet 1919. február 9-én internálták, majd május 16-án kitiltották Zalaegerszegről. 1919. augusztus elején térhetett vissza a városba, ahol aztán a rk. Egyházközség Képviselőtestülete az akkor mindössze 27 éves hittanár kinevezését egyhangúlag kérte a plébánia élére. A tevékeny plébános a hitoktatók részére megfelelő otthon építését tervezte, ahol teljes ellátást kaphatnak, így minden idejüket az ifjúság nevelésére fordíthatják. Pehm József szorgalmazására épült fel a helyi ferences templom is, amelyet az utolsó magyar király, IV. Károly fogadalmi templomának szánt.² Javaslatára megépült a 35 ágyas aggmenhely. Szívügye volt az iskolaépítés: 14 helyen építettett iskolát. Zalaegerszeget „iskolavárossá” akarta fejleszteni:

A Notre-Dame apácák Zalaegerszegen épülő zárdaiskolája. (1925)
(1925. november.)

a Notre Dame Nővérek Tanítórend letelepítésével a leánynevelés fellegvárává tette, ahol tanítóképző, líceum, polgári, elemi és szakiskola működött német, francia oktatással, leánydiákotthonnal. A nagyarányú építkezések kapcsán kikötötte, hogy a kivitelező cégek kizárólag zalai munkásokkal dolgoztassanak.

Keresztury Dezső - a kisváros akkori, tragikus sorsú polgármesterének cseperedő fiacskája - emlékezetébe így vésődtek be a reálgimnázium meghatározó tanáregyéniségei: „legemlékezetesebb, s rám nézve legmélyebb hatást gyakorló tanáromként Marton Boldizsára emlékszem, aki első gimnazista koromban osztályfőnököm volt. Kiváló tanár volt, rajongtunk érte. Az ő keze alatt az eminensek közé tartoztam; szüleim is igen szerették... Őt kértem (kértük) meg, hogy legyen a bérmaapám... megmaradt írásaim sugallójának, bírálójának, a megyei lapban megjelentetőjének, de atyai barátomnak akkor is, amikor már a Huba utcai karmelita kolostor országos tekintélyű „Marcellus atyá”-jaként játszott komoly szerepet életemben... Rendfőnöke utasítására följegyezte gondolatait. Azokból olyan kötetet szerkesztettem, hogy kiderült: legnagyobb katolikus költőnk. – jegyezte le Keresztury Dezső akadémikus költő visszaemlékezésében.

– Másként, de igen fontos szerepet játszott fölnőtt életemben is a gimnázium másik hitoktatója, Pehm József. Bevonult tanárainkat egyre inkább azokkal a használható pedagógusokkal kellett helyettesíteni, akik, fölmentve a katonai szolgálattól, a gimnázium rendelkezésére álltak. Így lett negyedik osztályos koromban hittanárunkból latintanárunk és osztályfőnökünk Pehm József. Inkább szigorú, mint jó tanár volt. Rendet tartott, de nem a szeretet, a tekintély, hanem a parancsuralom rendjét... Mikor átadta negyedik év végi bizonyítványomat, azzal búcsúzott: „rád fog félni a szigorú Rákócziánium!” A szigorú osztályfőnök aztán évtizedek múlva sem feledkezett meg a csínytevésekről: „Rossz gyerek volt, kedves Dezső!” – fogadott, amikor vallás- és közoktatási miniszterként tisztelegni mentem hozzá, a hercegprímáshoz.”³

Mindszenty József apátplébánosnak csak jóval későbbi, a Veszprémbe történt főpapi kinevezése előtti utolsó zalai éveiben lehetett tanítványa az 1948-ban érettségizett Artner Tivadar, a neves művészeti író,⁴ aki érezhetően több szeretettel, megértéssel, mondhatni ragaszkodással emlékezett szigorú nevelőjéhez fűződő élményeire:

„A bíborost nem ösmertem. Viszont három éven át szinte naponta találkoztam Pehm József zalaegerszegi apátplébánossal, aki Mindszenty néven vonult be a történelembe... Vidéki plébánosként ugyanolyan céltudatos, akaraterős és szigorú volt, mint esztergomi érek korában... sokat fáradozott azon, hogy a szegény, sokgyerekes parasztcsaládok tehetséges fiainak a továbbtanulását elősegítse. Évente 15 szegény sorsú középiskolás diáknak biztosított szállást a városban jóra való iparosoknál és özvegyasszonyoknál, a lakbérrel őket is támogatva... Muraköz visszacsatolása után pártfogását kiterjesztette szűkebb hazám horvát gyerekeire is. Velük kerültem 1941 nyarán a keze alá. Nevelésem találkozásunk első perceiben megkezdődött... Jötevőnként tiszteltük Pehm Józsefet,

A zalaegerszegi IV. Károly király emléktemplom.

és féltük szigorát... Nem tett különbséget közöttünk. Velem sem, aki a muraközi fiúk között az egyedüli magyar voltam, a legjobb tanuló és közülük egyedül ministráltam... Természetesnek vettem, hogy Pehm József csak tanulásunk, viselkedésünk szerint ítél meg bennünket... Ebéd végeztével érdeklődött: mi újság az iskolában, mit írtak hazulról. Kinél ettünk tegnap, és mi

volt az ebéd (mindennap más háznál ettünk, a családi asztalnál terítettek számunkra vagy a konyhában). Majd elkezdte a „felettetést.” Először mindig a latin tudásunkat tette próbára, alaposan megizzasztva bennünket a rendhagyó igék ragozásával. Irodalomról szólva Jókai és Gárdonyi könyveit ajánlotta olvasásra a „haszontalan, butító” ponyvaregények helyett... Ilyenkor szerét ejtette, hogy kiegészítse iskolai tudásunkat:

- Mi van írva a csáktornyai vár előtt álló Zrínyi emlékmű talapatára?... „Ne bántsod a magyart!” Ezt Zrínyi Miklós mondta. Azt is, hogy „Egyetlen nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. Ezt sose felejtsetek el!”⁵

Tehette. Hiszen a plébános a (1923–50-ig Deák Ferenc nevét viselő!) reálgimnázium jól felszerelt gazdag tanári könyvtárának gondosan vezetett becses értékű ránk maradt kölcsönzési könyvéből naprakészen megtudhatjuk, hogy Pehm József a 30. sorszám alatt bejegyzett olvasójaként a megbízott jó nevű tanárok (Móra János könyvtáros, Suszter Oszkár, Boleratzky Gyula, stb.) közvetítésével rendre milyen műveket kölcsönzött és forgathatott. (Pl.: 1934. április 28.: Az erdélyi kath. múltja és jelene; 1935. aug. 24.: Ferenczi: Deák élete; 1938. X. 18: Weisz-Szabó: Világtörténet II., III., IV.; 1941. VI. 30.: Deák Ferenc beszédei II–IV., Zrínyi M. munkái I., stb.). Különösen érdekes, hogy 1939. VII. 31-én személyesen kereste fel a könyvtárat, hogy onnét Sebestyén: Shakespeare, Finánczy: A középkori nevelés és Prohászka: Iránytű c. műveit vigye magával. De az iskola tanárai könyvválasztásának tanulmányozása, feldolgozása is időszerű izgalmas feladat, egyben érdemes kútfő lehetne, imponáló kultúrtörténeti korpét tárhatna a mai megfáradt, hasztalan girbe-gurba, tisztavirág életű reformokkal nyomorgatott gyakorló pedagóga utódok számára.

Hiszen a főgimnázium akkoriban a város fontos, meghatározó szellemi műhelye lehetett. Kiváló, tehetséges tanárai a megbecsült és szeretett hazafias szellemű katedra mellett hamarosan a város társadalmi, szellemi, szakmai életének élénjáróivá váltak, a közművelődés tudományos igényű előadói, kutatói, publikációs művelői és serkentői lettek. Az iskola kiemelkedő, meghatározó tanáregyéniségei közül például Borbély György életének, munkásságának legmaradandóbb alkotása az elfelejtett zalai mártír, Csány László miniszter, kormánybiztos kultuszának újraélesztése; zalaegerszegi emléksobrának felállításához országos adománygyűjtés kezdeményezése és szervezése. Pehm József apátplébános is bekapcsolódott a szoborbizottság elhúzódo munkáiba. A szoboralaphoz nyújtott anyagi támogatását pedig a 205 pengő befizetését igazoló nyugta tanúsítja.⁶

A patinás gimnázium negyvenévi szünet után az 1988–89. tanévtől újra kiadja hagyományos almanach igényű évkönyvét. Szerkesztői még 1990-ben felkérték

A zalaegerszegi Katolikus Ház. Zalaegerszegen a Katolikus Legényegylet felépíti egy emeletes otthonát, melyet két évvel később a hitközség vesz át és Katolikus Ház néven a hitélet szolgálatába állít.

Dr. Szakony Ferenc c. esperes zalatárnoki plébánost, az iskola volt tanulóját, hogy készítsen rövid méltatást a gimnázium egykori tanáráról, a későbbi Mindszenty bíborosról.⁷ A tudós lelkésznek nem okozhatott gondot az alma mater kérése, hiszen ekkorra már az asztalán tornyosult többévi elmélyült kutatómunkájának termése a Mindszenty életmű máig kiadásra váró háromkötetes nyomdakész kézírata...⁸

Szakony Ferenc is kutatta és dicsérte a buzgó egyházi műveltségét: „Beszédei, írásai népszerűek, nagy olvasottságról és műveltségről tesznek tanúságot. Szabad idejét önképzéssel, olvasással tölti. Állandó kölcsönzője a tanári és egyéb könyvtáraknak... Maga szorgalmasan tanul németül, az étkezéseknél szívesen gyakorolja, használja, hogy munkatársai is elsajátíthassák a német nyelvet.”

Természetesen a kutató behatóan, tárgyyszerűen elemezte a politikai küzdelmekben hajthatatlan, elveihez a többször beváltott méltatlan szigorú fenyegetések közepette is konok következetességgel ragaszkodó, magát az ország első számú közjogi méltóságának, „zászlós urának” tartó bíboros hányatott életútját. A fentiek igazolására idézte elődjét, Serédi Jusztiniánt: „A hercegprímásnak, mint első zászlósúrnak, közvetlen a király, illetve az államfő után következő, tehát legelső közjogi méltósága Szent István király óta alkotott törvényeinkben van biztosítva...” 1945. szeptember 22-i levelében hűségét és hódolatát fejezte ki Habsburg Ottónak, az „örökös király”-nak: „Felséges Uram! Mély hódolatomat jelentem örökös királyomnak, mint a Szentséges Atyától legkegyelmesebben kinevezett esztergomi érsek, mint az ország prímása és ezzel a ténylegesen államfőtlen ország első közjogi méltósága.”

Pontos és teljes kimutatást készített az egyházmegyét ért háborús károkról. A tapasztaltakat körlevélben tárta a papság elé: „...megszakításokkal 20 napon át bejártam a pusztlás mezejét: a Mezőséget, majd Somogyot, a Balaton-vidéket, Zalát és Palota táját...”⁹

Antall József miniszterelnök Mindszenty József a néhai bíboros hercegprímást az esztergomi bazilika kriptájába történt újratemetése alkalmából 1991. május 4-én elmondott búcsúztatójában „a magyar történelem egyik legnagyobb erkölcsi erőt adó példaképeként” jellemezte, aki „a közjó megvalósításában acélakaratú katoná, mások szenvedéseinek átérzésében szelidlelkű pap”...¹⁰

Jegyzetek:

¹ Mindszenty (Pehm) József (Csehimindszent, 1892. március 4 – Bécs, 1975. május 6.) bíboros, esztergomi érsek. Eredeti neve Pehm József volt, amelyet 1942-ben változtatott Mindszentyre. A szombathelyi premontrai főgimnáziumban érettségizett és innen vezetett egyenesen az útja a katolikus papnevelő intézetbe. 1915-ben szentelték pappá ezután a sárvári járásban lévő Felsőpatyra nevezték ki segédlelkésznek. 1917. január 26-tól a zalaegerszegi főgimnáziumban hittanár, 1919. október 1-től vette át a Mária Magdolna plébánia vezetését, 1944 márciusáig működött Zalaegerszegen. Itt bontakozott ki igazában közéleti-politikai tevékenysége: tagja lett a városi képviselőtestületnek, a hitelszövetkezet igazgatótanácsának, szerkesztette a vármegyei hetilapot, 1918 decemberében pedig megjelent saját hetilapja, a Zalamegyei Újság is. 1944. március 4-én lépett elő veszprémi megyés püspökké. XII. Pius pápa 1945. augusztus 16-án nevezte ki Mindszenty Józsefet esztergomi érsekké; beiktatására október 7-én került sor. 1948. december 26-ig viselhette a primási címet. Ekkor vette kezdetét haláláig tartó újabb politikai vészőfutása. Letartóztatták és életfogytiglani fegyházra ítélték. Az 1956-os forradalom kiszabadította, de november 4-én az USA nagykövetségére menekült, ahol aztán 1971. szeptember 28-ig tartózkodott. Ekkor a Pápa kérésére hagyta el Magyarországot, s Bécsben telepedett le. Haláláig látogatta a nyugati magyar közösségeket. – Emlékére 1992-ben Csehimindszent központjában szobrot állítottak, szülőházát pedig (Fő u. 34. sz.) emléktáblával jelölték meg. 2003-ban zarándokházát építettek szülőfalujában. Toronto, 2002. 05. 05. Megemlékezés Mindszenty bíborosról. Az ünnepség keretében mutatta be Borbás Károly, az Árpád Akadémia által aranyéremmel kitüntetett „Zalaegerszegről Máriacellig” című vetített képes életrajzának egy órás változatát. -

Az általa létesített zalaegerszegi Notre Dame zárda épületében működő egyházi általános iskola és gimnázium névadójának választotta. Emlékszobrát 2000. október 15-én avatták fel a városi Mária Magdolna plébániatemplom szomszédságában. - A déli városrészben felépült emléktemplomát (Tervező: Czigány István) 2004. október 28-án szentelte fel Konkoly István megyés püspök. - Művei: Az édesanya. Bp., 1916. (több kiadásban angol, francia, német, olasz, spanyol, portugál, holland nyelven; 4. kiad. Bp., 1990) - Zala segélykiáltása. Zalaegerszeg, 1927. - Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Uo., 1934. - Igazság és szeretet. Mindszenty hercegprímás beszédeiből 1945-46. Bp., 1946. - Mindszenty okmánytár. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok. Szerk. Vecsey József. München, 1957. (németül is) - Esztergom, a primások ezeréves városa. S.a.r. Bíró Béla. Bécs, 1973. - Emlékirataim. Toronto, 1974. (4. kiad. Bp., 1989; több kiadás külföldön - Napi jegyzetek. Amerikai követség 1956-1971. Szerk. Csonka Emil. Vaduz, 1979. - Hirdettem az Igét! Válogatott szentbeszédek és körlevelek 1944-1975. Szerk. Közi-Horváth József. Uo., 1982. (2. kiad. Bp., 1989) - Egyházam és hazám. Mindszenty hercegprímás szentbeszédei 1945-1948. 1-3. köt. Szerk. Beke Margit. Bp., 1991-97. - Mindszenty Breviárium. S.a.r. a Magyarok Mindszenty Mozgalma (The Hungarian Mindszenty Movement). München, 1998. Mészáros István

² A Ferenc-rendi kolostort és templomot Mindszenty József zalaegerszegi plébános 1925-ben kezdte el építeni IV. Károly emlékére. Amikor Zita királyné erről tudomást szerzett, szöszéket adott ajándékká.

³ Keresztúry Dezső (1904–1996), irodalomtörténész, akadémikus, költő, műfordító Zalaegerszegen született. A család egykori présnyaralóját - ami ma emlékház - a századelőn használatos bútorokkal rendezték be. Apja, Keresztúry József ügyvéd 1915-től három évig Zalaegerszeg polgármestere volt. Értékes könyvtárát Keresztúry Dezső ajándékozta a városnak, a hagyatékot a Keresztúry-házban őrzik (Zalaegerszeg, Bartók Béla utca 60.) Az épület alkotóházként működik. - Emlékezéseim, szülőföldeim (Részlet) Főgimnázium a „porvárosban”: „Különös dolog: a zalaegerszegi gimnáziumban két olyan tanárom is volt, akinek boldoggá avatási pere megkezdődött. A Huba utcai karmelita: Marton-Marcellus atya, s Mindszenty néven hercegprímássá lett Pehm József.” = Emlékkönyv 1896–1996 a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. évfordulójára. Zalaegerszeg, 1996. p. 146–150.

⁴ Artner Tivadar (Csáktornya, Jugoszláv Királyság, 1929. január 2 – Budapest 1999. szeptember 21) Elemi iskolát Csáktornyan végezte (1935–39; két év reál-gimnázium, Varasd; 1940–41 Csáktornya; 1941–48

Zalaegerszeg Magyar Állami Deák Ferenc Gimnázium. 1948–50 Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola; 1950–53 ELTE magyar-történelem szak. Nem volt ínyére a "szocreál". Rabinovszky Máriusz maga mellé vette tanársegédnek (Hules Béla gyűjtéséből). Fontosabb művei: Évezredek művészete. (Az egyik illusztráció, illetve annak képaláírása miatt az elkészült kiadást bezúzták, aztán kijavítva újranyomták a könyvet. H. B.) Gondolat Kiadó, Bp., 1965.; A középkor művészete. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1962; A barokk művészet. Bp., 1968; Ismerkedés a művészettel. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó 1961; Ló és lovas a művészetben. Budapest: Corvina Kiadó, 1982; Az ókor művészete. Bp. 1979; A bíborosról, gyermekszemmel. Emlékezés Mindszenty József-re. = Vigila 1993. 8. 582–589. p.; Vallomás egy esztétáról. Emlékezés Rabinovszky Máriuszra. In.: Alföld 1965. 4. sz. 141. p.; Réti István emlékezete Élet és Irodalom. 1963. 3. sz.; Szőnyi István (Szabad Művészet. 1954). - Fatér Bernadett szíves közlése.

⁵ Artner Tivadar: A bíborosról, gyermekszemmel (Részletek) = a Zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium Évkönyve az 1990–91. iskolai évről. p. 161–163. – Eredeti közlés: Artner Tivadar: A bíborosról, gyermekszemmel. Emlékezés Mindszenty József-re. = Vigila 1993. 8. 582–589. p.

⁶ Nagyságos Tanár Úr! A Csány-szobor javára ezennel befizetek 205, azaz Kettőszázöt pengőt. A cél a szóbeli megbeszélés szerint. Fogadja Nagyságos Tanár Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását, amellyel vagyok: Zalaegerszegen, 1931. évi október hó 6.-án. Pehm József apátplébános. = Erdély bajnoka – a Csány-kultusz apostola Borbély György 1860–1930. Szerk.: Borbás György Zalaegerszeg 2000. p. 159.

⁷ Dr. Szakony Ferenc: A Gimnázium tanára volt Mindszenty bíboros. = u. o. mint 4. sz. p. 8–9.

⁸ Dr. Szakony Ferenc. Született Zalaegerszegen 1935. január 16-án. 1945–53-ig a Dák ill. Zrínyi Gimnázium tanulója. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Rk. esperesplébános Zalatárnokon. A II. Vatikáni Zsinat munkájában több tudományos téma kidolgozásával vett részt, pl. Detrimenta modorum conceptionem

impedientium solitorum. 1964.; A családeshemény történelmi aspektusai. 1971. Aztán több tanulmány szerzője a demográfiai robbanás, az akceleráció valamint a jegyesség, házasság kérdéskörben. Zalaegerszeg egyháztörténeti kérdéseinek és a Mindszenty életmű kutatója. Szakony Ferenc jelenleg Ausztráliában él. (534, Blacktown NSW 2148, Sydney – Australia). „Ausztráliában a magyar kereszténység és államiság millenniumi megemlékezései a XI. Ausztráliai és Új-Zélandi Magyar Találkozóval vette kezdetét. Új Dél Walesban a megemlékezések első eseménye, mint nemzeti zarándoklat, a Sydneytől mintegy 120 kilométerre eső Berrimába vezetett, a Pálos kolostor-templomába, ahol Jézus Krisztus születésének 2000. és a keresztény magyar államiság 1000. évfordulójára emlékezve, ünnepélyes szentmisét celebrált Dr. Szakony Ferenc sydneyi lelkipásztor a Pálos atyákkal közösen. A szentmise keretében helyezték el a templom falára Boldog Özséb, a Pálos rend magyar alapítójának emléktábláját... Rookwood, Ausztrália. A helyi temető mauzóleumában magyar ökumenikus istentiszteletet tartottak az olimpiai játékok alkalmából. A szertartást Szakony Ferenc (rk.), Breglec Árpád (ev.), Kalló István és Péterffy Kund (ref.) lelkészek végezték. Jelen volt Orbán Viktor miniszterelnök vezetésével az olimpiai játékokat meglátogató magyar hivatalos küldöttség. Másnap, Canberrában nyújtotta át a miniszterelnök a millenniumi zászlót az ausztráliai magyaroknak.” = Kardos Béla: Millenniumi események Ausztráliában.

⁹ Balogh Sándor: Mindszenty József, a politizáló katolikus főpap. = Esmélet

¹⁰ Zalában sok idős ember emlékezetében a plébános hétköznapi szigorúságát őrző számos, néha bizonyára túlzó történet él tovább elevenen napjainkban is. Ezek megismerése, feldolgozása, még élő tanuk megkérdezése teljesebbé, hitelesebbé tehetné immár harminc év távlatából a vitathatatlanul „acélakarátú” lelkipásztor portréját. Eloszthatná a koncepciók perekkkel és elítéltetésekkel járó meghurcoltatás miatt is kialakulhatott esetleges előítéleteket, rásütött hamis sztereotípiákat.